

Η συζήτηση περί «παγκοσμιοποίησης», η διεθνοποίηση του κεφαλαίου και ο μεταβαλλόμενος ρόλος του κράτους

1. Η θεωρία του κράτους και η συζήτηση περί «παγκοσμιοποίησης»/διεθνοποίησης του κεφαλαίου

Η συμβατική θεσμο-λειτουργική θεωρία του κράτους, η οποία αντιλαμβάνεται το κράτος ως έναν κοινωνικά ουδέτερο πολιτικό θεσμό που εξυπηρετεί την εξισορρόπηση των ενδεχόμενα συγκρουόμενων κοινωνικών συμφερόντων και την προαγωγή του γενικού κοινωνικού συμφέροντος, δεν έχει μόνο θεωρητικά αμφισβητηθεί, αλλά ακυρώνεται επίσης πρακτικά από την ίδια την αντιφατικά εξελισσόμενη πραγματικότητα του σύγχρονου καπιταλισμού. Από την άλλη μεριά, έχει εξελιχθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες μια ενδιαφέρουσα συζήτηση και έχουν αναπτυχθεί, με βάση τις κλασικές μαρξιστικές πηγές, ορισμένες επιμέρους προσεγγίσεις της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος (βλ., μεταξύ άλλων, Jessop 1982, 1997, Gulalp 1987, Holloway 1994, Das 1996, Baggot 2000). Οι ειδικότερες αυτές προσεγγίσεις περιλαμβάνουν:

(α) Μια εργαλειώδη προσέγγιση, που αναπτύχθηκε κύρια από τον R. Miliband (1969), αντανakλώντας μια πασιγνώστη ρήση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* ότι το κράτος αποτελεί «την εκτελεστική επιτροπή για τη διαχείριση των υποθέσεων του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου». Η αντίληψη αυτή, δηλαδή, θεωρεί ότι στην καπιταλιστική κοινωνία το κράτος είναι, κατεξοχήν, ένα εργαλείο καταπίεσης στα χέρια της άρχουσας τάξης, η οποία ορίζεται με βάση την ιδιοκτησία της στα μέσα παραγωγής.

(β) Μια στρουκτουραλιστική, δομο-λειτουργική προσέγγιση, που αναπτύχθηκε πάνω στη βάση της αλτουσεριανής θεωρίας από τον Ν. Πουλαντζά (Poulantzas 1978), η οποία κάνει μια διάκριση ανάμεσα στο οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, και τονίζει την καθοριστική σημασία της λειτουργικής λογικής που πηγάζει από την υπάρχουσα ταξική διάρθρωση της κοινωνίας. Η προσέγγιση αυτή αποτελεί επίσης τη βάση για την ανάπτυξη της αντίληψης περί σχετικής αυτονομίας του κράτους.

(γ) Μια συναγωγική (derivationalist) προσέγγιση, που αναπτύχθηκε από τον E. Altvater

Ο Γ. Λιοδάκης είναι καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Γενικό Τμήμα του Πολυτεχνείου Κρήτης. Το κείμενο αυτό αποτελεί μια συμπληρωμένη έκδοση της εισήγησης του συγγραφέα στο Συνέδριο «Εξουσία και Κοινωνίες στη "Μεταδολοική" Εποχή», Χανιά, 25-27/8/00.

και άλλους, η οποία επιχειρεί να γεφυρώσει διαλεκτικά το λογικό και ιστορικό στοιχείο σε ό,τι αφορά την κριτική της Πολιτικής Οικονομίας και τη συναφή κατανόηση του κράτους. Η κατανόηση του κράτους, σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, θα πρέπει να στηρίζεται στη διαλεκτική της μορφής [λογική] και του περιεχομένου [ιστορία] της ταξικής πάλης (Holloway and Picciotto 1978: 30).

(δ) Μια συστημική (μετα-μαρξιστική) προσέγγιση, που έχει αναπτυχθεί από συγγραφείς όπως οι C. Offe, J. Habermas και A. Gorz, η οποία εξετάζει την ανάπτυξη του κράτους πάνω στη βάση μιας υποτίθεται μετα-βιομηχανικής κοινωνίας, όπου ο ρόλος της εργασίας έχει αλλάξει δραματικά.

(ε) Μια προσέγγιση οργανωτικού ρεαλισμού, που αναπτύχθηκε από την Th. Skocpol (1979) και τους συνεργάτες της (βλ. Evans κ.ά. 1985), η οποία αντικρούει την αντίληψη ενός κοινωνικο-οικονομικού αναγωγισμού και υποστηρίζει ότι το κράτος θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια αρένα σύγκρουσης αντιτιθέμενων κοινωνικών και οικονομικών συμφερόντων. Πάνω σ' αυτή τη βάση αναπτύσσει μια *αντίληψη σχετικής αυτονομίας του κράτους* ως κοινωνικο-πολιτικής δομής.

Σχετικά με το τελευταίο θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι οι εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών περιορίζουν δραστικά ή ακυρώνουν ουσιαστικά την υποτιθέμενη αυτή κοινωνικο-ταξική αυτονομία του κράτους (βλ. Liodakis 2000, Panitch 2000). Πέραν όμως τούτου, οι ραγδαίες αλλαγές στη διάρθρωση και ανάπτυξη του σύγχρονου καπιταλισμού και η εντονότατη συζήτηση περί «παγκοσμιοποίησης» και διεθνοποίησης του κεφαλαίου έχουν επίσης οδηγήσει σε μια αναθέμανση της συζήτησης για το ρόλο και τις μεταβαλλόμενες λειτουργίες του κράτους. Είναι ανάγκη, επομένως, στο φόντο της γενικότερης αυτής συζήτησης, να επιχειρήσουμε μια σύντομη σκιαγράφηση του μεταβαλλόμενου ρόλου του κράτους και μια πρώτη προσέγγιση της αναδιάρταξης ή ανασυγκρότησης των βασικών κοινωνικο-οικονομικών λειτουργιών που παραδοσιακά επιτελούσε το εθνικό κράτος.

Στη συζήτηση για το ζήτημα της διεθνοποίησης/παγκοσμιοποίησης και τη σχέση κεφαλαίου-κράτους μπορούμε να εντοπίσουμε μερικές βασικές θεωρητικές τάσεις. Κατ' αρχάς, η συμβατική αντίληψη περί «παγκοσμιοποίησης» θεωρεί την αυξανόμενη οικονομική παγκοσμιοποίηση των τελευταίων δεκαετιών ως αναπόφευκτη και αμετάκλητη οικονομική αναγκαιότητα, με ένα προοδευτικό περιεχόμενο, που επιβάλλει σε κάθε επιμέρους χώρα την ανάγκη αύξησης της διεθνούς της ανταγωνιστικότητας. Η αντίληψη αυτή συγκαλύπτει τον ηθελμένο, σε μεγάλο βαθμό, χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης, που αντανάκλα την ταξική στρατηγική του διεθνούς κεφαλαίου, η οποία προωθείται μέσω της δράσης και των πολιτικών υπερεθνικών οργανισμών όπως η Τριμερής Επιτροπή, η Διεθνής Τράπεζα, το Δ.Ν.Τ., η «Ομάδα των 7» και ο Π.Ο.Ε (βλ. Schetter 1994, Robinson and Harris 2000). Η ίδια αυτή στρατηγική αντανάκλαται και στην πρόσφατη δραστική μεταβολή του ρόλου του ΝΑΤΟ, που απαιτεί ρητά, πλέον, την υπέρβαση ή κατάργηση των εθνικών συνόρων και αναλαμβάνει ανοιχτά το ρόλο ενός φορέα, ο οποίος αποσκοπεί στην επέκταση των αγοραίων οικονομικών σχέσεων και την ενίσχυση της ταξικής (καπιταλιστικής) κυριαρχίας παγκοσμίως. Η αντίληψη αυτή (ή στρατηγική) της παγκοσμιοποίησης έχει επικριθεί από διάφορες οπτικές γωνίες.

Μεταξύ εκείνων που υιοθετούν επικριτική στάση κατά της παγκοσμιοποίησης βρίσκο-

νται κάποιες εξ ολοκλήρου αντίθετες προοπτικές. Πρώτα θα μπορούσαμε να διακρίνουμε μια πιο γενική προσέγγιση, που υποστηρίζεται από κάποιους πολιτικά φιλελεύθερους, (νεο-)κείνσιανούς και μερικούς ερευνητές ή πολιτικούς ακτιβιστές της Αριστεράς, που αμέσως ή εμμέσως αναγνωρίζουν, μεν, την τάση παγκοσμιοποίησης, αλλά τη θεωρούν ως αρνητική (ανεπιθύμητη) τάση και τονίζουν τις αρνητικές της επιπτώσεις στην εθνική κυριαρχία, διακυβέρνηση, πολιτιστική ταυτότητα και στο περιβάλλον. Συνήθως θεωρείται ότι η ραγδαία επέκταση των πολυεθνικών εταιρειών οδηγεί σε διάβρωση και ουσιαστική κατάρρευση των εθνικών κρατών. Μια δεύτερη προσέγγιση στην ουσία αρνείται την παγκοσμιοποίηση ως πραγματική τάση και τονίζει τη συνεχιζόμενη σπουδαιότητα των εθνικών κρατών (βλ. Gordon 1988, Hirst and Thompson 1992, 1996, Μηλιός 1997, Βεργόπουλος 1998, Σακελλαρόπουλος 1998, Moran 1998, Weiss 1998, Πελαγίδης 1999, Sutcliffe and Glynn 1999). Στην κατηγορία αυτή θα πρέπει να συμπεριλάβουμε μερικούς από τους σημερινούς εκφραστές της σχολής του «μονοπωλιακού κεφαλαίου» (του *Monthly Review*) και διανοητικούς επιγόνους της «θεωρίας της εξάρτησης», οι οποίοι δίνουν έμφαση στις διεθνείς κρατικές σχέσεις και στις περιπτώσεις περιφερειακής ενοποίησης, αλλά όχι στο κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση (βλ. Wood 1999, McNally 1999, Amin 2000). Αν και προφανώς αποδέχονται την επιρροή του κεφαλαίου στο κράτος, δίνουν έμφαση στον καθοριστικό ρόλο του κράτους πάνω στο κεφάλαιο, και όχι στην καθοριστική διαλεκτική κεφαλαίου-κράτους. Έτσι, βλέπουν το ζήτημα του σχηματισμού των τάξεων αποκλειστικά μέσα στα εθνικά πλαίσια και αναζητούν, γενικά, τις ευθύνες μάλλον στις εθνικές κυβερνήσεις και πολιτικές, παρά στον καπιταλισμό ως ολότητα ή ως συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής. Παραβλέπουν επίσης, ή υποβαθμίζουν ουσιαστικά, τις αυξανόμενες διαδικασίες διεθνοποίησης, καθώς και την ανάγκη για ένα σχετικό θεωρητικό πλαίσιο και μια διεθνή ταξική πάλη (βλ. επίσης Brenner 1998, Panitch 1998). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, όλες οι διαδικασίες καπιταλιστικής διεθνοποίησης εξακολουθούν να βασίζονται σταθερά σε συγκεκριμένα εθνικά κράτη και να προωθούνται από αυτά. Οι αμφισβητίες της παγκοσμιοποίησης, τόσο αυτής όσο και της προηγούμενης κατηγορίας, συμμερίζονται την κοινή εκτίμηση ότι τα εθνικά κράτη και η εθνική οικονομική ρύθμιση εξακολουθούν να έχουν (ή πρέπει να έχουν) μια αποφασιστική σημασία. Αυτού του είδους οι κριτικές της παγκοσμιοποίησης γίνονται είτε από εθνικιστική είτε από μια σοσιαλδημοκρατική και αναχρονιστική, από άποψη οικονομικών συνθηκών, οπτική.

Μια τρίτη προσέγγιση, που υιοθετείται από διάφορους ερευνητές της Αριστεράς, απορρίπτει την αστική πολιτική πλατφόρμα της παγκοσμιοποίησης, που προϋποθέτει μια ομοιόμορφα ενοποιημένη παγκόσμια οικονομία, καθώς και την αντίληψη περί «διάβρωσης» ή «αποδυνάμωσης» του κράτους. Ωστόσο, λαμβάνει επαρκώς υπόψη τη ραγδαία αυξανόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, που οδηγεί σε αποφασιστική, μολονότι εξαιρετικά ανισομερή, διεθνοποίηση της διαδικασίας καπιταλιστικής συσσώρευσης (βλ. Bina and Yaghmaian 1991, Guttman 1994: 6-9, Bryan 1995, Τσουκαλάς 1997, Dicken 1998, Van Apeldoorn 1998, Yaghmaian 1998, Burbach and Robinson 1999, Patnaik 1999, Robinson and Harris 2000). Η προσέγγιση αυτή, την οποία σε γενικές γραμμές υιοθετούμε, εστιάζεται περισσότερο στην ταξική σχέση και τις σχετικές αντινομίες του κεφαλαίου, ενώ θεωρεί ότι οι διεθνείς αντιθέσεις προκύπτουν κυρίως από τις ταξικές. Αντί να κάνει λόγο για διάβρωση ή αποδυνάμω-

ση του κράτους, θεωρεί ότι τα εθνικά κράτη, και ιδίως τα ισχυρά ιμπεριαλιστικά κράτη, εξακολουθούν να παίζουν έναν πανίσχυρο ρόλο. Επιπλέον, λαμβάνει υπόψη μια αξιοσημείωτη μεταβίβαση κρατικών οικονομικών λειτουργιών προς υπερεθνικούς οργανισμούς και τονίζει την τρέχουσα σημαντική αναδιοργάνωση και διεθνοποίηση του κράτους (βλ. Holloway 1994, Shaw 1997, Yaghmaian 1998). Η διαδικασία αυτή καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την αυξανόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, ενώ το κράτος, που αυτό καθαυτό αποτελεί πεδίο ταξικής πάλης, προωθεί ενεργά ή διευκολύνει τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου. Από αυτή την άποψη, μολονότι το κράτος εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο σε αυτόν, ο σχηματισμός των τάξεων θεωρείται όλο και περισσότερο ως διεθνής διαδικασία. Ωστόσο, και στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης υπάρχουν ορισμένες ουσιαστικές και κρίσιμες διαφορές. Ακόμα και ορισμένοι αναλυτές της διεθνοποίησης των κυκλωμάτων του κεφαλαίου, ξεκινώντας από το πρωτοποριακό έργο του Palloux στη δεκαετία του '70, εξακολουθούν να θεωρούν ως αντικειμενική βάση την υπάρχουσα φαινομενικά διάρθρωση των εθνικών-κρατών, εστιάζοντας στις διεθνείς (international) σχέσεις του κεφαλαίου και του κράτους, ενώ μια άλλη κατηγορία ερευνητών επισημαίνει την καθοριστική σημασία των ραγδαία μεταβαλλόμενων συνθηκών και τις διεθνικές (transnational) τάσεις ανάπτυξης του κεφαλαίου και του κράτους.

Υπάρχουν, πράγματι, επαρκή στοιχεία σημαντικών διαρθρωτικών και ποιοτικών αλλαγών, ιδίως κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο ή τριών δεκαετιών, που μαρτυρούν μια νέα στροφή στην ιστορία του καπιταλισμού (βλ. Dicken 1998, Burbach and Robinson 1999). Ακολουθώντας μια παραπλήσια προσέγγιση, έχουμε αλλού (Λιοδάκης 2000) χαρακτηρίσει το αναδυόμενο νέο στάδιο του καπιταλισμού ως το στάδιο του *ολοκληρωτικού καπιταλισμού*, υπονοώντας με τον όρο αυτό τόσο την τάση διεθνικής οικονομικής ολοκλήρωσης όσο και τις ολοκληρωτικές κοινωνικο-πολιτικές πρακτικές που κυριαρχούν στα πλαίσια του σημερινού παγκόσμιου καπιταλισμού. Ο χαρακτήρας του ολοκληρωτικού καπιταλισμού προσδιορίζεται ειδικότερα: (α) από την οριζόντια οικονομική ενοποίηση σε περιφερειακό επίπεδο και μια ραγδαία ολοκλήρωση (διεθνοποίηση μάλλον παρά παγκοσμιοποίηση) σε παγκόσμιο επίπεδο, (β) από μια κάθετη και εις βάθος ανάπτυξη του καπιταλισμού, που αφορά την εντυπωσιακή συγκέντρωση του κεφαλαίου, τη ραγδαία εξάπλωση και κυριαρχία των πολυεθνικών και πολυκλαδικών ομίλων, τη στρατηγική ανασυγκρότηση του κεφαλαίου, η οποία δεν αφορά μόνο τη σφαίρα της κυκλοφορίας (ανταγωνισμός-μονοπώλιο), αλλά κυρίως την εκμετάλλευση της εργασίας στην ίδια τη σφαίρα της παραγωγής, και την πλήρη υπαγωγή της επιστήμης, της τεχνολογίας, της φύσης και της εργασίας στο κεφάλαιο, και (γ) από τις συνυφασμένες με τα δύο προηγούμενα στοιχεία σχέσεις εξουσίας και ταξικής (αστικής) κυριαρχίας, που εκδηλώνονται με ένα πλήθος αντιδημοκρατικών και απολυταρχικών διαδικασιών και πρακτικών. Το νέο στάδιο του *ολοκληρωτικού καπιταλισμού* θα πρέπει να θεωρηθεί, όχι ως ακύρωση, αλλά ως διαλεκτική υπέρβαση του ιμπεριαλιστικού σταδίου του καπιταλισμού (βλ. Lenin 1974), και σε καμιά περίπτωση δε θα πρέπει να εννοηθεί ότι συνεπάγεται έναν ενοποιημένο και ειρηνικό κόσμο, απαλλαγμένο από αντιθέσεις (ως τύπος *υπερ-ιμπεριαλισμού*). Αντίθετα, η νέα εποχή χαρακτηρίζεται από εντατικοποιημένο διεθνή ανταγωνισμό, αστάθεια, ιδιαίτερα καταστροφικούς πολέμους και κρίσεις που μπορούν ταχύτατα να συμπεριλάβουν ένα μεγάλο αριθμό χωρών ή το σύνολο της παγκόσμιας οικονομίας.

2. Η διεθνική διαμόρφωση των κοινωνικών τάξεων και η συγκρότηση του νέου διεθνικού κράτους του κεφαλαίου

Με τη ραγδαία διεθνοποίηση του κεφαλαίου, τόσο η διαλεκτική διατλοκή των επιμέρους κυκλωμάτων του κεφαλαίου, η λειτουργία του νόμου της αξίας και η ίδια η διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου, όσο και η διαμόρφωση των θεσμικών και οικονομικών όρων για την ανάπτυξη και συσσώρευση του κεφαλαίου έχουν αποκτήσει έναν αυξανόμενα διεθνικό (transnational) χαρακτήρα. Με τη διεθνική αυτή ανάπτυξη του κεφαλαίου, ως κοινωνικής σχέσης της παραγωγής, τείνουν επίσης αντίστοιχα να διαμορφωθούν σε διεθνές επίπεδο οι βασικές κοινωνικές τάξεις του καπιταλισμού. Εύλογα, επομένως, ένας αυξανόμενος αριθμός ερευνητών έχει κατά τις τελευταίες δεκαετίες στρέψει το ενδιαφέρον του στη διεθνή διαμόρφωση των κοινωνικών τάξεων. Ορισμένοι μάλιστα συγγραφείς (βλ. Robinson and Harris 2000) έχουν εύστοχα επισημάνει την ανάπτυξη μιας διεθνικής αστικής τάξης (ΔΑΤ), η οποία συντίθεται από τα πλέον διεθνοποιημένα τμήματα των επιμέρους εθνικών αστικών τάξεων. Αν και η ΔΑΤ λειτουργεί πλέον και αναπτύσσεται τόσο ως «τάξη καθ' εαυτή» όσο και ως «τάξη δι' εαυτήν», η αντίστοιχη ανάπτυξη μιας διεθνικής εργατικής τάξης, ενώ έχει σε μεγάλο βαθμό διαμορφωθεί ως «τάξη καθ' εαυτή», παρουσιάζει μια αισθητή υστέρηση στην ταξική της συνειδητοποίηση και τη λειτουργία της ως «τάξη δι' εαυτήν». Η ανάπτυξη βέβαια της ΔΑΤ δε συνεπάγεται την κατάργηση των επιμέρους εθνικών οικονομιών ή των επιμέρους εθνικών αστικών τάξεων. Συνεπάγεται όμως μια υποβάθμιση της αυτονομίας των εθνικών οικονομιών και της σχετικής αυτονομίας των επιμέρους αστικών τάξεων.

Παράλληλα και σε διαλεκτική σχέση με τη διεθνική ανάπτυξη του κεφαλαίου και την επίσης διεθνική διαμόρφωση των κοινωνικών τάξεων (ιδιαίτερα της ΔΑΤ), τείνουν αντίστοιχα να αναπτυχθούν και οι αναγκαίοι κρατικοί θεσμοί και μηχανισμοί και να διαμορφωθεί το αναδυόμενο πλέον διεθνικό κράτος (ΔΚ), που είναι καθ' ουσίαν το κράτος του διεθνικού κεφαλαίου. Το νέο αυτό κρατικό μόρφωμα προκύπτει από ένα μεγάλο αριθμό διεθνών οργανισμών (Παγκόσμια Τράπεζα, ΔΝΤ, ΠΟΕ, ΟΟΣΑ, ΟΗΕ, ΝΑΤΟ, ΔΕΕ κ.λπ.), πολιτικο-οικονομικών φόρουμ (G7, Τριμερής Επιτροπή, Διεθνές Οικονομικό Φόρουμ, κ.λπ.), και πολυμερών συμφωνιών όπως η Πολυμερής Συμφωνία για τις Επενδύσεις (ΠΣΕ) κ.ά., καθώς και από το σύνολο των ρυθμιστικών πολιτικών και των μέτρων που προωθούνται για την ανάπτυξη του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα. Και πάλι θα πρέπει να επισημανθεί ότι η ανάπτυξη αυτή του νέου ΔΚ, το οποίο υπερβαίνει τους όρους της τοπικότητας και της επικράτειας, και σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να συγκρίνεται με τις γνωστές μορφές των εθνικών κρατών, δε συνεπάγεται την κατάργηση των επιμέρους αυτών εθνικών κρατών. Όμως, αν και τα εθνικά κράτη διατηρούν ένα σημαντικότατο (συμπληρωματικό) ρόλο, η σχετική τους αυτονομία περιορίζεται, καθώς τα σημαντικότερα ζητήματα στρατηγικής σημασίας, που αφορούν ιδιοκτησιακά δικαιώματα, τις αναγκαίες προσαρμογές θεσμών, τους προσανατολισμούς, και τους οικονομικούς όρους για την ανάπτυξη και συσσώρευση του κεφαλαίου, καθορίζονται πλέον και διευθετούνται σε ένα διεθνές επίπεδο (κύρια από το ΔΚ). Όπως έχει εύστοχα επισημανθεί:

Μαζί, αυτοί οι θεσμοί συνθέτουν για πρώτη φορά μια διεθνή κρατική οντότητα με την ικανότητα να υποτάσσει εθνικές κυβερνήσεις. Η συμμετοχή σε σχετικούς φορείς συνεπάγεται την αποδοχή των γενικών τους αρχών, προσήλωση στις διαδικασίες λήψης αποφάσεών τους, και συμμόρφωση προς τις συμφωνίες τους. Η αποτυχία ανταπόκρισης σ' αυτές τις υποχρεώσεις μπορεί να οδηγήσει σε κυρώσεις. Οι διεθνείς αυτοί φορείς μπορούν έτσι να πιέσουν εθνικές κυβερνήσεις να υιοθετήσουν ορισμένα μέτρα που θεωρούνται αναγκαία ή να αποφύγουν συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές που θεωρούνται ανεπιθύμητες. [...] στις μέρες μας οι *de facto* εξουσίες των διεθνών οργανισμών συχνά υπερβαίνουν τις *de jure* εξουσίες των υποτίθεται κυρίαρχων εθνών (Guttman 1994: 341-42).

Ενώ, λοιπόν, δεν τίθεται ουσιαστικά ζήτημα κατάργησης του εθνικού κράτους, τίθεται ένα άλλο ενδιαφέρον ζήτημα σε ό,τι αφορά το ρόλο των επιμέρους εθνικών κρατών. Και το ζήτημα αυτό είναι αν, μέσα στα σημερινά πλαίσια του ολοκληρωτικού καπιταλισμού και με τη διαμόρφωση και ανάπτυξη του ΔΚ, μπορούμε να κάνουμε λόγο για μια αδιαμφισβήτητη κυριαρχία του κράτους των ΗΠΑ σε πλανητικό επίπεδο, μέσα στο πλέγμα των διακρατικών σχέσεων, ή αν είναι πιο ακριβές να μιλάμε για μια αμερικανική ηγεμονία στα πλαίσια του διεθνικού κράτους του κεφαλαίου που αναδύεται. Αν και η πρώτη ερμηνεία φαίνεται να είναι πολύ κοντά στην πραγματικότητα, είναι νομίζουμε η δεύτερη ερμηνεία που αποδίδει καλύτερα το περιεχόμενο και τη δυναμική της εξελισσόμενης καπιταλιστικής πραγματικότητας. Ο πυρήνας του ολοκληρωτικού καπιταλισμού, σύμφωνα με την πρώτη ερμηνεία, θα πρέπει να εντοπιστεί στην τελική επικράτηση της μιας και μοναδικής υπερδύναμης (των ΗΠΑ), ενώ, για τη δεύτερη ερμηνεία, ο πυρήνας αφορά κατά κύριο λόγο την ίδια τη διεθνή ανάπτυξη και κυριαρχία του κεφαλαίου ως κοινωνικής σχέσης. Δεν πρόκειται, επομένως, για την «εξάρτηση» ή «υποταγή» των επιμέρους εθνικών κρατών και των αστικών τους τάξεων από τις κυρίαρχες ιμπεριαλιστικές χώρες, αλλά μάλλον για την ηθελημένη σύμπραξη τους στην κοινή διαμόρφωση των θεσμικών πλαισίων και των κοινωνικών όρων για τη διεθνή ανάπτυξη του κεφαλαίου, με την ηγεμονία βεβαίως των κυρίαρχων μεριδίων του αμερικανικού κεφαλαίου και του κράτους (των ΗΠΑ), και την επί του παρόντος αναμφισβήτητη πολιτικο-στρατιωτική επικυριαρχία των ΗΠΑ σε πλανητικό επίπεδο.

Εδώ όμως είναι σκόπιμο, προλαμβάνοντας ίσως λανθασμένες ερμηνείες ή επικρίσεις, να διευκρινίσουμε ότι η αντίληψη που παρουσιάζεται εδώ για το αναδύόμενο διεθνικό κράτος (ΔΚ) δεν έχει, και πάλι, καμιά σχέση με τη γνωστή αντίληψη περί *υπερ-ιμπεριαλισμού*. Η αντίληψη αυτή αντανακλά μια θεωρητική συζήτηση πάνω στη βάση κοινωνικο-ιστορικών δεδομένων του παρελθόντος, που εστιάζεται κυρίως στις διεθνείς αντιθέσεις (μεταξύ εθνικών κρατών) και στην υποτιθέμενη υπέρβασή τους, ή μη, από το συντονισμό, τη σύμπραξη, ή την ενοποίηση επιμέρους εθνικών κρατών. Είναι όμως αναγκαίο, νομίζω, να απεμπλακούμε από θεωρητικά στερεότυπα του παρελθόντος, και να διερευνήσουμε τη σύγχρονη πραγματικότητα με ταξικούς όρους και με βάση τα σημερινά δεδομένα.

Σε αντίθεση, λοιπόν, με την αντίληψη αυτή του *υπερ-ιμπεριαλισμού*, η δική μας προσέγγιση εστιάζεται στην ταξική αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας, στοιχειοθετεί την ύπαρξη και το ρόλο του κράτους, γενικά, πάνω στην υλική βάση αυτής της αντίθεσης (βλ. και Bonfeld and Holloway 1995: 123, 197), και αντίστοιχα αναγνωρίζει ότι, παρά την αυξανόμενη διεθνή ολοκλήρωση του κεφαλαίου και τη διεθνοποίηση του κράτους, οι αντιπαρα-

θέσεις (οικονομικο-πολιτικές και πολεμικές) και ο συγκρουσιακός χαρακτήρας του διεθνούς καπιταλισμού επιτείνεται μάλλον, παρά μειώνεται. Το αν θα επικρατήσει η τάση διεθνοποίησης του κράτους, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, ή η τάση μεταβίβασης αρμοδιοτήτων του εθνικού κράτους προς το ΔΚ, εξαρτάται βέβαια από τη συγκεκριμένη θέση και το χαρακτήρα του κάθε κράτους. Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, γίνεται επίσης αντιληπτό ότι, ο συσχετισμός ανάμεσα στην κυρίαρχη σήμερα τάση της διεθνικής ολοκλήρωσης και ανάπτυξης διεθνών κρατικών θεσμών, από τη μια, και στην τάση εθνικού κατακερματισμού και προστατευτισμού, από την άλλη, μεταβάλλεται ιστορικά και καθορίζεται σημαντικά από κοινωνικο-συγκυριακούς παράγοντες και από τη συγκεκριμένη έκβαση του ενδοκαπιταλιστικού ανταγωνισμού και της ταξικής πάλης κεφαλαίου-εργασίας. Σχετικά με τις φαινομενικά αντίρροπες αυτές τάσεις, θα πρέπει να επισημανθεί ότι, ο ενισχυόμενος σήμερα διεθνής συντονισμός του κεφαλαίου εστιάζεται κυρίως στην αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας, στοχεύοντας στη μεταβολή του συσχετισμού υπέρ του ίδιου. Ταυτόχρονα, το κάθε επιμέρους (εθνικό) κεφάλαιο επιδιώκει να καρπωθεί ένα κατά το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος της συνολικά παραγόμενης υπεραξίας και επιχειρεί να εμφανίσει τα δικά του ταξικά συμφέροντα ως εθνικά συμφέροντα, με στόχο την ενσωμάτωση την εργατικής τάξης και την παραπέρα αποδυνάμωση του πόλου της εργασίας. Έτσι, ενισχύονται εγγενώς, από τις ίδιες τις αναπτυξιακές τάσεις του κεφαλαίου, τα βασικά χαρακτηριστικά του νέου σταδίου του (ολοκληρωτικού) καπιταλισμού.

3. Η διεθνοποίηση του κράτους και οι αλλαγές στις βασικές του λειτουργίες

Στις παραδοσιακές λειτουργίες του αστικού κράτους περιλαμβάνεται, όπως είναι γνωστό, η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, η δημιουργία των απαραίτητων υποδομών και η διευκόλυνση/προώθηση της διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου, η διαμεσολάβηση της συγκρουσιακής σχέσης κεφαλαίου-εργασίας με στόχο τη βελτίωση της κερδοφορίας και των συνθηκών αξιοποίησης του κεφαλαίου, η διαμεσολάβηση και εξομάλυνση των εσωτερικών αντιθέσεων του κεφαλαίου, και η (ιδεολογική) νομιμοποίηση του τρόπου και προτύπου ανάπτυξης, με στόχο τη διασφάλιση της αναγκαίας κοινωνικής συνοχής. Ορισμένοι συγγραφείς (βλ., για παράδειγμα, Σακελλαρόπουλος 1998), που ασκούν κριτική στην παγκοσμιοποίηση και στο νεοφιλελευθερισμό από σοσιαλδημοκρατικές θέσεις, υποστηρίζουν ότι, οι θεμελιώδεις λειτουργίες του κράτους δεν τροποποιούνται από τη δυναμική της διεθνοποίησης και της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, που στοχεύει στο ξεπέραςμα της κρίσης υπερσυσσώρευσης και στην αλλαγή του συσχετισμού δύναμης μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου, προς όφελος του τελευταίου. Η θέση όμως αυτή δεν είναι ορθή.

Στην πραγματικότητα, οι ραγδαίες διαρθρωτικές αλλαγές και η διεθνοποίηση του καπιταλισμού είχαν σαν μέσο τους το εθνικό κράτος, αλλά ταυτόχρονα ως συνέπεια τη δραστηκή διεθνοποίηση του ίδιου του κράτους. Όπως επισημάνθηκε ήδη, η διεθνοποίηση του εθνικού κράτους και, παράλληλα, η διαμόρφωση ενός νέου ΔΚ είχαν ως αποτέλεσμα τη μεταβίβαση ορισμένων από τις πλέον θεμελιακές και στρατηγικές λειτουργίες από τα επιμέρους εθνικά κράτη προς το ΔΚ. Οι λειτουργίες αυτές δεν αφορούν μόνο ζητήματα τάξης και

ασφάλειας (τρομοκρατία, διεθνή στρατιωτική πειθάρχηση, «ανθρώπινα δικαιώματα» κ.λπ.), αλλά και καιρίας σημασίας ζητήματα, όπως η διαμόρφωση και διασφάλιση ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, η αξιοποίηση φυσικών πόρων και η προστασία του περιβάλλοντος, η προώθηση της ανάπτυξης των αγορών και του κεφαλαίου σε διεθνές επίπεδο, η ανάπτυξη και αξιοποίηση της επιστήμης και τεχνολογίας, η διαμόρφωση νέων προτύπων εργασιακών σχέσεων και δικαιωμάτων, και η διαμόρφωση εν γένει των κοινωνικών σχέσεων με στόχο τη βελτίωση της κερδοφορίας και των δυνατοτήτων αξιοποίησης του κεφαλαίου. Το εθνικό κράτος, βέβαια, διατηρεί ένα σημαντικό μέρος της ισχύος του. Αναδιατάσσει τις λειτουργίες και τους στόχους του, λειτουργώντας συμπληρωματικά προς τους διεθνείς οργανισμούς και τις ρυθμίσεις του ΔΚ, και μέσα στα πλαίσια μιας επιλεκτικής απορύθμισης, που επιβάλλεται από την κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη πολιτική, και περιλαμβάνει τον περιορισμό των κοινωνικών δαπανών (του «κράτους κοινωνικής πρόνοιας») και μια υπερδιόγκωση των δαπανών και δραστηριοτήτων που αφορούν τους εξοπλισμούς, τις υποδομές για την ανάπτυξη του κεφαλαίου, και τους ιδεολογικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς. Έτσι, το εθνικό κράτος αναλαμβάνει έναν περισσότερο εκτελεστικό ρόλο, ο οποίος περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τη συγκεκριμένη θεσμική διαμόρφωση που εξυπηρετεί την ανάπτυξη του κεφαλαίου, την κατασκευή έργων υποδομής, και την κοινωνικο-ιστορική προσαρμογή, και ως εκ τούτου τη νομιμοποίηση της ασκούμενης πολιτικής. Είναι όμως δύσκολο, σε κρίσιμους και στρατηγικούς τομείς που σχετίζονται με την εξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων και τη διαμόρφωση των πιο βασικών συνθηκών για την ανάπτυξη του κεφαλαίου, να εντοπίσει κανείς πολιτικές που διαμορφώνονται αυτόνομα από τα εθνικά κράτη και δεν εκπορεύονται από τις στερεότυπες συνταγές του ΔΝΤ, από τις οδηγίες άλλων διεθνών Οργανισμών, και από τα κεντρικά όργανα της Ε.Ε. σε ό,τι αφορά τα κράτη-μέλη της τελευταίας. Δεν είναι παράδοξη, επομένως, η ομοιογενοποιητική τάση που επιβάλλει η ραγδαία διεθνοποίηση σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση οικονομικής και αναπτυξιακής πολιτικής. Οι συνέπειες του γεγονότος αυτού είναι κρίσιμες καθώς τείνει να περιορίζει τις δυνατότητες μιας ουσιαστικής προσαρμογής ("embeddedness") της κυρίαρχης νεοφιλελεύθερης πολιτικής στα ιστορικά και κοινωνικά δεδομένα κάθε επιμέρους χώρας (βλ. Van Apeldoorn 1998, Kirshner 1999), και έτσι καθιστά ουσιαστικά ανεδάφιμες τις διάφορες εθνικιστικές ή σοσιαλδημοκρατικές ουτοπίες. Τη στιγμή που ο ταξικός αντίπαλος των εργαζομένων, το κεφάλαιο, αναπτύσσεται και δρα στρατηγικά σε ένα παγκόσμιο επίπεδο, θα ήταν τεράστιο λάθος για την εργατική τάξη να περιοριστεί σε τακτικούς, περιφερειακούς, αμυντικούς, και κατά πάσα πιθανότητα ατελέφορους αγώνες σε εθνικό μόνο επίπεδο.

Το ζητούμενο, επομένως, δεν είναι η αναδημιουργία των προϋποθέσεων μιας κείνσωνου τύπου ρύθμισης σε εθνικό επίπεδο, ενός «τρίτου» ή «μέσου δρόμου» στα πλαίσια κάποιου σοσιαλδημοκρατικού υποδείγματος, αλλά ούτε και μια ασαφής «αντι-νεοφιλελεύθερη» γραμμή άμυνας. Το ζητούμενο, από τη σκοπιά της μεγάλης πλειοψηφίας των εργαζομένων και μιας σοσιαλιστικής-κομμουνιστικής προοπτικής, είναι το πώς η εργατική τάξη θα μπορέσει να συνειδητοποιηθεί περισσότερο και να συγκροτηθεί, ως «τάξη δι' εαυτήν», μια διεθνή στρατηγική για την αποτελεσματική ανατροπή της καπιταλιστικής «παγκοσμιοποίησης» και τη χάραξη μια εναλλακτικής πορείας διεθνούς ανάπτυξης που να ανταποκρίνεται στις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων και να διασφαλίζει την αρμονική ανάπτυξη της

κοινωνίας με τη φύση. Στα πλαίσια αυτής της προοπτικής, βέβαια, και σε ένα οραματικό βάθος χρόνου, η κατάργηση των κοινωνικών τάξεων θα συνεπάγεται, όχι την ενίσχυση, αλλά το «μαρασμό» του κράτους, και όχι απλά το «μαρασμό» του «εθνικού» κράτους, αλλά κάθε κράτους ως θεσμικού μηχανισμού ταξικής κυριαρχίας και καταπίεσης. Έχει ιδιαίτερη στρατηγική σημασία, και θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι μια τέτοια διαδικασία «μαρασμού» και υπέρβασης των κρατικών θεσμών μπορεί και πρέπει να ξεκινά από σήμερα (βλ. Holloway 2000), αρκεί να κατανοείται, όχι ως σταδιακός ρεφορμισμός, χωρίς την ανάγκη μιας επαναστατικής ρήξης με την εξουσία του κεφαλαίου, αλλά ως δημιουργία των προϋποθέσεων για μια τελεσφόρα τέτοια ρήξη.

Βιβλιογραφία

- Amin, S. (2000), "The Political Economy of the Twentieth Century", *Monthly Review*, 52 (2): 1-17.
- Barrow, C. (2000), "The Marx Problem in Marxian State Theory", *Science & Society*, 64 (1): 87-118.
- Βεργόπουλος, Κ. (1998), «Κρίση της Παγκοσμιοποιητικής Πολιτικής», *Θέσεις*, τ. 66, σσ. 99-111.
- Bina, C. and Yaghmaian, B. (1991), "Post-war Global Accumulation and the Transnationalisation of Capital", *Capital & Class*, No 43.
- Bonefeld, W. and J. Holloway [eds] (1995), *Global Capital, National State and the Politics of Money*, London: Macmillan.
- Brenner, R. (1998), "The Economics of Global Turbulence", *New Left Review*, No 229.
- Bryan, D. (1995), *The Chase Across the Globe: International Accumulation and the Contradictions for Nation States*, Boulder: Westview Press.
- Burbach, R. and W. Robinson (1999), "The Fin De Siecle Debate: Globalization as Epochal Shift", *Science & Society*, 63 (1): 10-39.
- Das, R. (1996), "State Theories: A Critical Analysis", *Science & Society*, 60 (1): 27-57.
- Dicken, P. (1998), *Global Shift: The Internationalization of Economic Activity*, 3rd edition, New York: Guilford Press.
- Evans, P., Rueschemeyer, D. and T. Skocpol. [eds] (1985), *Bringing the State Back In*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gordon, D. (1988), "The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations?", *New Left Review (NLR)*, No 168.
- Gulalp, H. (1987), "Capital Accumulation, Classes and the relative Autonomy of the state", *Science & Society*, 51 (3): 287-313.
- Guttmann, R. (1994), *How Credit-Money Shapes the Economy: The United States in a Global System*, Armonk, New York: M.E. Sharpe.
- Hirst, P. and Thompson, G. (1992), "The problem of 'globalization': international economic relations, national economic management and the formation of trading blocs", *Economy and Society*, 21 (4): 357-396.
- Hirst, P. and G. Thompson (1996), *Globalization in Question*, Cambridge: Polity Press.
- Holloway, J. (1994), "Global Capital and the National State", *Capital & Class*, No 52.
- Holloway, J. (2000), "How to change the world without taking power". Presented at the CSE'2000, "Global Capital and Global Struggles: Strategies, alliances, Alternatives", London, 1st-2nd July 2000.
- Holloway, J. and S. Picciotto (1978), *State and Capital: A Marxist Debate*, Austin: University of Texas Press.
- Jessop, B. (1982), *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*, Oxford: Martin Robertson.
- Jessop, B. (1997), "Capitalism and its future: remarks on regulation, government and governance", *Review of International Political Economy*, 4 (3): 561-581.
- Kirshner, J. (1999), "Keynes, capital mobility and the crisis of embedded liberalism", *Review of International Political Economy*, 6 (3): 313-337.

- Lenin, V. I. (1974), *Imperialism: The highest stage of capitalism*, New York: International Publishers.
- Liodakis, G. (2000), "Environmental Implications of International Trade and Uneven Development: Toward a Critique of Environmental Economics". *Review of Radical Political Economics*, 32 (1): 40-79.
- Λιοδάκης, Γ. (2000), «Το νέο στάδιο του ολοκληρωτικού καπιταλισμού και η ευρωπαϊκή οικονομική ενοποίηση», *Ουτοπία*, No 39.
- Mann, M. (1997), "Has globalization ended the rise and rise of the nation-state?", *Review of International Political Economy*, 4 (3): 472-496.
- McNally, D. (1999), "The Present as History: Thoughts on Capitalism at the Millennium". *Monthly Review*, 51 (3): 134-145.
- Μηλιός, Γ. (1997), *Θεωρίες για τον Παγκόσμιο Καπιταλισμό*, Αθήνα: Κριτική.
- Miliband, R. (1969), *The State in Capitalist Society*, New York: Basic Books.
- Panitch, L. (1998), "'The State in a Changing World': Social-Democratizing Global Capitalism?", *Monthly Review*, 50 (5): 11-22.
- Panitch, L. (2000), "The Imperial State", *New Left Review*, No 2.
- Patnaik, P. (1999), "Capitalism in Asia at the End of the Millennium". *Monthly Review*, 51 (3): 53-70.
- Πελαγίδης, Θ. (1999), «Όψεις και Ελιπτώσεις της Παγκοσμιοποίησης των Εμπορικών Ροών», *Θέσεις*, τ. 67, σσ. 37-69.
- Robinson, W. and J. Harris (2000), "Towards A Global Ruling Class? Globalization and the Transnational Capitalist Class". *Science & Society*, 64 (1): 11-54.
- Σακελλαρόπουλος, Σ. (1998), «Διάλογος για το σύγχρονο κράτος (με αφορμή ένα άρθρο του Κ. Τσουνκά)», *Θέσεις*, τ. 65, σσ. 75-106.
- Scherrer, C. (1994), "Industrial Policy Internationalism: Maintaining the commitment to a liberal world market order", *Socialist Review*, 23 (4): 79-98.
- Shaw, M. (1997), "The state of globalization: towards a theory of state transformation", *Review of International Political Economy*, 4 (3): 497-513.
- Skocpol, Th. (1979), *States and Social Revolutions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sutcliffe, B. and A. Glyn (1999), "Still Underwhelmed: Indicators of Globalization and Their Misinterpretation", *Review of Radical Political Economy*, 31 (1): 111-132.
- Τσουνκάς, Κ. (1997), «Σκέψεις πάνω στην επικαιρότητα της σύζήτησης Μίλμπαρντ-Πουλαντζά», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 10.
- Van Apeldoorn, B. (1998), "Transnationalization and the Restructuring of Europe's Socioeconomic Order: Social Forces in the Construction of 'Embedded Neoliberalism'", *International Journal of Political Economy*, 28 (1): 12-53.
- Weiss, L. (1998), "Globalization and the myth of the powerless state", *New Left Review*, No 225.
- Wood, Meiksins E. (1999), "Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation-States", *Monthly Review*, 51 (3): 1-12.
- Yaghmaian, B. (1998), "Globalization and the State: The Political Economy of Global Accumulation and Its Emerging Mode of Regulation", *Science & Society*, 62 (2): 241-265.